

СВЕТЦИ И ДЕМОНИ. ДВА МОДЕЛА НА СВЕТОСТ В СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА РЕЛИГИОЗНА ЧУВСТВТЕЛНОСТ

Маргарет Димитрова

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „ОНГЪЛ”

В това съобщение се опитвам да разкажа за отношението на две религиозни жени към два типа светци, като чрез контраста искам да открия характерното за два модела на светост в съвременната българска религиозна чувствителност. Информаторите ми не принадлежат на класическата фолклорна култура, те живеят в града. И двете са здраво свързани с български православни общности, което самите те намират за много съществено. Това е общото между между тях, инак те са различни по възраст, образование, отношение към света, а това определя и различното им отношение към светците и светостта изобщо. Различни са и светците, обект на почит.

Първата ми събеседничка, ще я наричам Вера ¹, е възрастна жена, родена през 1913, която е била работничка в различни градове, живяла е и в Рилския манастир ². Прекрасна разказвачка, тя преживяваше отново моменти от живота си, като смесваше наистина случило се с чуто и прочетено. Макар и с начално образование, тя сподели, че обича да чете религиозно-просветна литература и да говори за това. Неусетно в разговорите ни за Края на света и Антихриста, за козните на дявола и „магнитните” се оформи и темата за св. Иван Рилски. От житието му тя разказа два момента, които демонстрират силата му да побеждава злото и да наказва нечестивите, а именно:

1. Борбата на светеца с демоните, който епизод в духа на *imitatio Christi* тя контаминира с изкушението на Исус от дявола в пустинята.

2. Случката с племенника на светеца.

Първият мотив е универсален и води началото си от ранните жития на анахорети, среща се в много от текстовете, посветени на Рилския пустинник ³. За моята събеседничка този епизод е станал значим не само поради широката му разпространеност, но и поради приликата му с нейните лични преживявания и страдания, причинени от борбата ѝ с дявола, а също и поради представата ѝ, че светците принципно са мъченици: тя последователно разказва как св. Иван Рилски е мъчен от демоните, после от турците, а сетне манастирът му е пострадал от комунистите. Вторият епизод от житието на светеца е значим за нея, защото той откроява друга същностна черта на светците в нейното съзнание: те имат силата на регулатори на света, могат да наказват грешните и да възстановяват справедливостта. В такъв план тя разказва и за редица *post-mortem* чудеса на светеца, включително и за собственото си прегрешение и наказание от светеца, който ѝ се явил лично.

Другият модел на почитане на светец, за който става реч, отразява едно по-ново съзнание: за него злото и нечестивото не се персонифицира от „*оня с роговете*”, дето „*носи в делва мочката*” ⁴, злото е в душата на човека. Събеседничката ми е млада жена от София със средно образование. Тя ме заведе при дядо Петър – един нов „светец”. Така е написано и на прозореца на параклисчето му: *Черкве. Светец. Петър.*, т.е. за разлика от първия случай, когато се говореше за един утвърден, национален български светец, канонизиран още през Средновековието, тук иде реч за наш съвременник, обявен за светец от *vox populi*. Така имаме възможност да наблюдаваме т.нар. от агиолозите създаване на светец. За разлика от модела, открит в разказите на леля Вера, според който светецът доказва светостта си чрез победата над дявола и налагането на

наказания на грешните, светостта на дядо Петър идва от силата му да влиза във връзка с Бога и да измолва изцеление за себе си и за останалите. За втората ми събеседничка дядо Петър е светец, защото лекува със светена вода, защото молитвите му са чути от Господ и защото той може да предсказва с помощта на висша сила: пред него се открива екран, на който той вижда всичко, което ще се случи, или чува гласове⁵. Той не наказва невярващите, но ги разпознава и не беседва с тях, не им помага.

Дядо Петър живее в Дупница, роден е през 1904 г. Ето как самият той изгражда „житието” си. Когато при него идват хора за помощ, той предимно ги окуражава, като ги убеждава в силата и милосърдието на Бога чрез цитати от евангелието. В духа на древна традиция, идеща от късноантичните анахоретски жития, той твърди, че е неграмотен; така се създава впечатление, че той е получил евангелското слово свише. Когато говори, окуражава, предсказва, той казва, че е „в изпълнение”. Силата на вярата в Бога и на молитвите към него той разкрива предимно чрез примера на собствения си живот. На младини, страдащ от неизлечима болест, след дълги молитви към Бога, той получава видение – Бог го напътства да изкопае в двора си кладенец, да се къпе в него и да пие от водата. Тази вода му помага неколкократно. Там той построява параклисче, където води дошлите за помощ при него хора и изрича молитви. Старецът разказва и за своето проповедничество: отново в духа на древна християнска традиция, и в този случай той е напътен от Божествен глас да ходи и да проповядва, макар и да е неук и неизкусен в словото. Като средновековен *homo viator*, той скита из незнани места, страда, гонен е от кучета и неверници, но проповядва силата на Бога с негова помощ.

Чрез тези два примера се опитам да илюстрирам с материал от съвременното ни как в представата за светеца, в идеала за светец се оглеждат основни особености на менталността на вярващите. Очертаните разлики ни показват два типа религиозна чувствителност на нашето време.

БЕЛЕЖКИ

1. Истинските имена на информаторите и конкретни данни за тях се пазят в архива на Асоциация „ОНГЪЛ” и в собствения ми архив.
2. По време на експедиция, организирана от Асоциация „ОНГЪЛ” през 1995г., имахме възможност да разговаряме с нея в продължение на една седмица. За нея и отношението ѝ към св. Иван Рилски вече говорихме с колежата Снежана Йочева на конференцията в чест на светеца (София, 19-21 октомври 1996). Срв. доклада ни „*Той много чудеса е правил и прави още... Прави още! Още прави! Още наказва, още лекува!*”. **Св. Иван Рилски в разказите на две жени**”.
3. За житийната литература епизодите модел от евангелието са изкушението на Исус от дявола и животът на Иван Кръстител като анахорет. В най-ранните жития на отшелници от късната Античност борбата с демоните е израз на борбата със себе си към вътрешно пречистване, срв. **Е. Patlagean** – *Ancient Byzantine Hagiography and Social History*. In: St. Wilson (ed.), *Saints and their cults. Studies in religious sociology, folklore and history*. Cambridge, 1983. Мотивът е широко представен в текстове, посветени на св. Иван Рилски. И Скилица, и патриарх Евтимий разказват за бесовете, които измъчват пустиннослужителя, често това се повтаря в посветените му химнографски текстове. Сцената може да се види изобразена от братя Молерови в параклиса „Успение на св. Иван Рилец”.
4. Цитирам описанието на дявола, направено от първата ми събеседничка.
5. Уверявайки ме в светостта му, тя подчерта, че той е във връзка с Ванга.